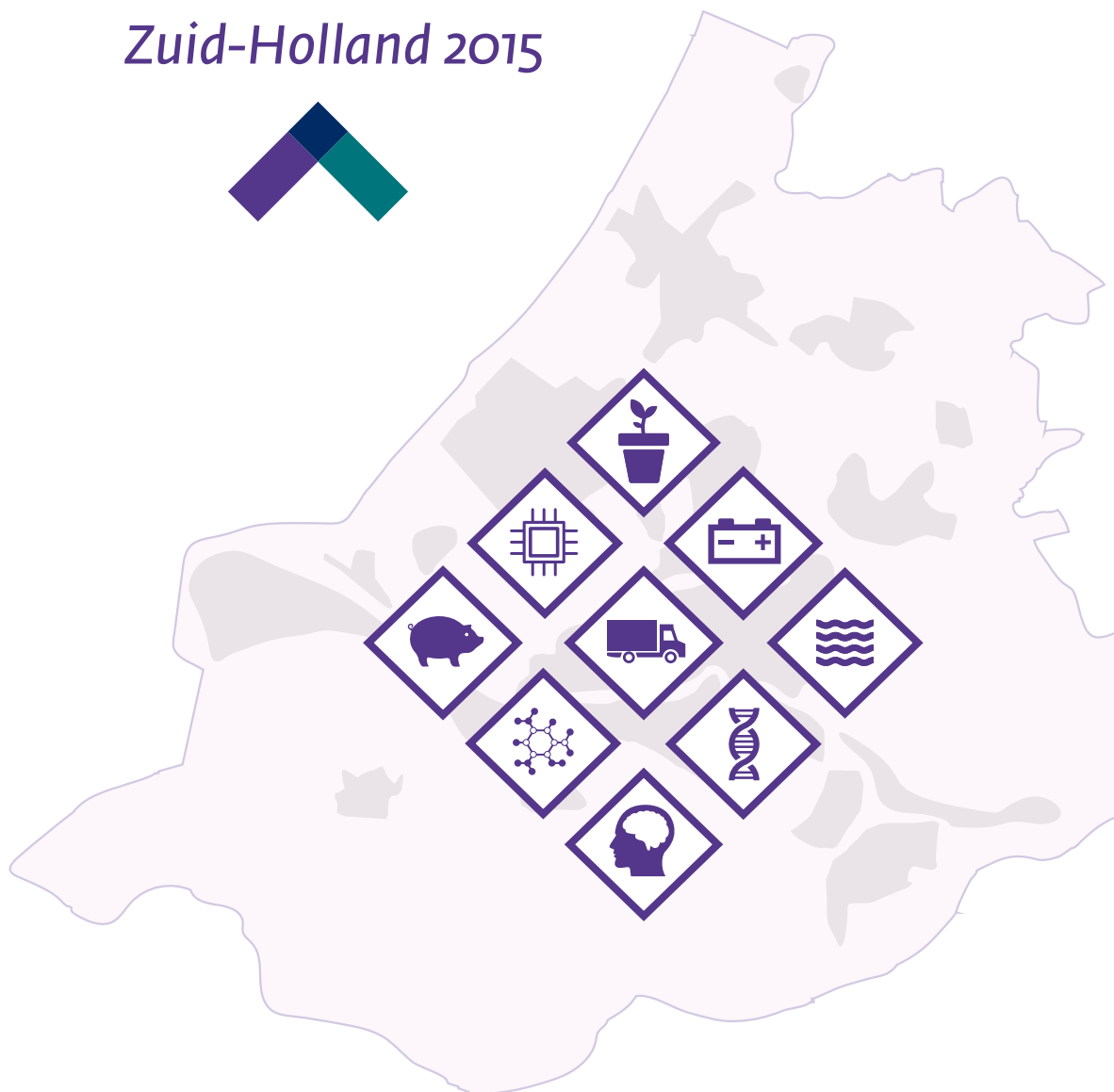

Wereldspeler met groeikansen

Economische Monitor

Zuid-Holland 2015

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Economie algemeen	4
2. Innovatie	10
3. Hotspots	16
4. Topsectoren	18
5. Technisch onderwijs	24
6. Mobiliteit	26

Linco Nieuwenhuizen

Mirjam Visscher

De gebruikte cijfers zijn afkomstig uit openbare databronnen zoals CBS. Daarbij is gebruik gemaakt van de meest actuele cijfers. Een aantal statistieken loopt echter één of twee jaar achter. Met name op het thema Innovatie is dat het geval. In de toelichtingen zijn cijfers verschillende keren afgerond.

Concept en ontwerp: Walvis & Mosmans

Inleiding

De Economische Monitor Zuid-Holland 2015 laat de economische ontwikkeling en de concurrentiepositie van Zuid-Holland zien. Dit overzicht zal jaarlijks verschijnen.

Zuid-Holland is een sterk verstedelijkte regio met een grote diversiteit aan economische sectoren. De economische kracht concentreert zich in het grootstedelijk gebied, met Rotterdam en Den Haag als kernsteden, omgeven door de universiteitssteden Leiden en Delft en de maritieme regio rond Dordrecht. Beeldbepalend voor de regionale economie zijn van oudsher de Rotterdamse haven en de Greenports in Westland en Oostland – sectoren ook die in transitie zijn. Daaromheen heeft zich een stevige kennis- en diensteneconomie ontwikkeld met groeiende clusters als Life Sciences & Health, Cleantech, Safety & Security, ICT en zakelijke en financiële dienstverlening. Deze innovatieve sectoren profiteren van de sterke kennisbasis met de Universiteit Leiden, de TU Delft en de Erasmus Universiteit Rotterdam en de aanwezigheid van een groot aantal publieke kennisinstellingen waaronder TNO.

Dit maakt van de regio een wereldspeler met groeikansen: veel export, een groeiend aantal

buitenlandse bedrijven en hoge investeringen in publieke R&D. Ook is Zuid-Holland met bijna 92.000 banen in de sector High Tech Systems dé hightech regio van Nederland. En dé start-up regio met een dynamisch ecosysteem. Dit stevige economisch potentieel wordt nog niet ten volle benut. De diversiteit zorgt er soms ook voor dat we deze economische kracht van Zuid-Holland niet goed in beeld hebben en voor het voetlicht weten te brengen. Reden voor de Economische Programmaraad Zuidvleugel, de Provincie Zuid-Holland, de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag en InnovationQuarter om de handen ineen te slaan en de *Economische Monitor Zuid-Holland* te ontwikkelen. De *Economische Monitor Zuid-Holland* geeft in een aantal kernindicatoren en door een analyse van een aantal onderzoeken een samenhangend beeld van de regionale economie.

In de komende jaren zal de *Economische Monitor Zuid-Holland* verder worden ontwikkeld.

Economie Algemeen

In 2014 groeide de Zuid-Hollandse economie met 1,5%. Daarmee scoorde de regio boven het Nederlands gemiddelde van 0,9% en presteerde zij beter dan Noord-Holland. Utrecht en Brabant groeiden beide met 1,7%.

Ondanks deze bovengemiddelde groei in 2014 staat Zuid-Holland nog steeds op achterstand. In de periode 2010-2014 bleef in Nederland de omvang van de economie per saldo gelijk, maar nam die in Zuid-Holland met 1,5% af. Desondanks is de impact van Zuid-Holland op de Nederlandse economie groot. Van iedere euro die de BV Nederland verdient, komt 21 cent uit Zuid-Holland. ING voorspelt dat Zuid-Holland in 2015 kan rekenen op een economische groei van 1,5%. Dit is licht hoger dan in de rest van het land.

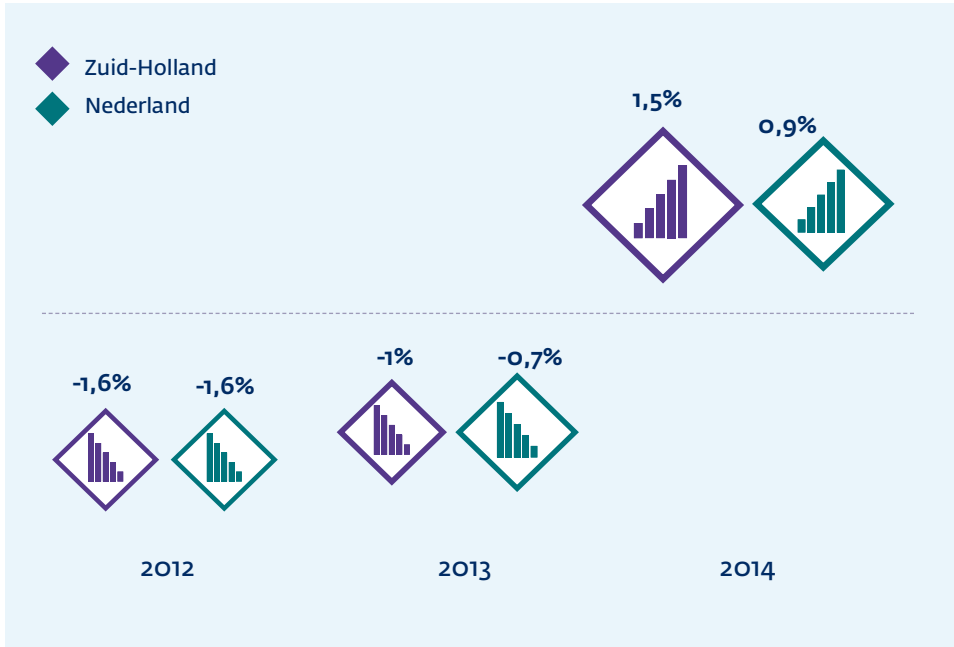
De arbeidsproductiviteit, de waarde die per arbeidsjaar wordt toegevoegd, is in Zuid-Holland een fractie lager dan in Nederland; de groei van de

arbeidsproductiviteit blijft sinds 2010 achter. De Noordvleugel van de Randstad heeft een hogere arbeidsproductiviteit dan Zuid-Holland. Noord-Brabant heeft door een relatief snelle groei van de arbeidsproductiviteit zijn achterstand op Zuid-Holland in 2013 omgezet in een kleine voorsprong.

In de *OECD Territorial reviews: Netherlands 2014* concluderen de onderzoekers dat Nederlandse stedelijke regio's zoals de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag minder productief zijn dan vergelijkbare regio's elders. De OECD adviseert Nederland een krachtiger en samenhangend regionaal beleid te formuleren om de aanwezige groeikansen te pakken. TNO en HCSS wijzen in het rapport *De staat van Nederland innovatieland* (2013) op de relatie tussen private R&D en economische groei: meer R&D leidt tot hogere groeicijfers. Hier liggen groeikansen voor de regio, want de private R&D uitgaven zijn relatief laag.

Economische groei

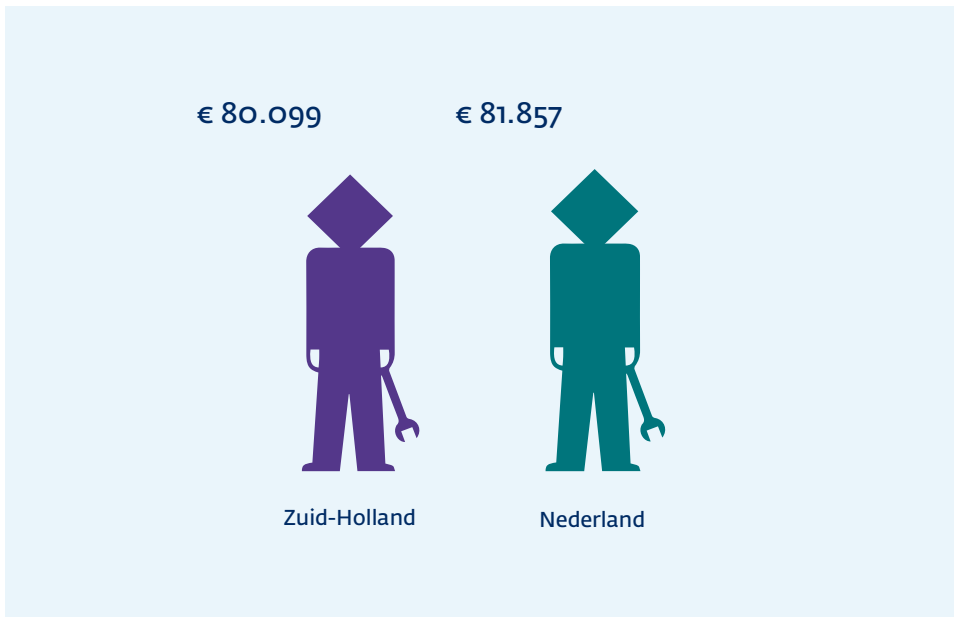
bron: CBS

5 >

Arbeidsproductiviteit 2013

bron: CBS

Export en buitenlandse investeringsen

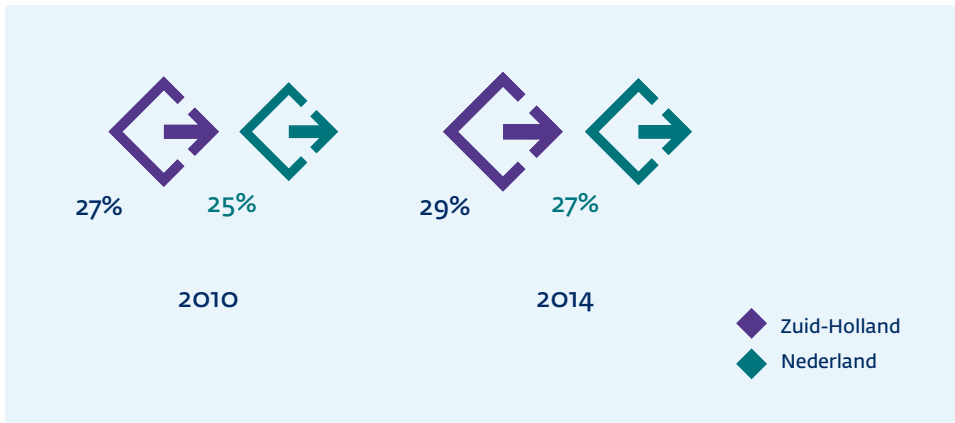
Bedrijven in Zuid-Holland exporteerden in 2014 voor ruim 85 mld. euro, meer dan een kwart van de totale Nederlandse export. De oriëntatie op de export is sinds 2010 sterk toegenomen. Van iedere euro omzet kwam in 2014 bijna 30 cent uit het buitenland. In 2010 was dat nog 27 cent. De regio presteert daarmee beter dan Nederland als geheel: bedrijven halen een groter deel van hun omzet uit het buitenland en de export groeit harder. Voor deze exportprestaties is vooral de regio Rotterdam verantwoordelijk en voor een deel de regio

Drechtsteden met een snel groeiende exportsector. De toenemende internationale oriëntatie van de regio blijkt ook uit de buitenlandse investeringen. De afgelopen vijf jaar hebben buitenlandse investeringen gemiddeld 1.000 arbeidsplaatsen per jaar gecreëerd. Jaar op jaar vertonen deze investeringen grote schommelingen maar de trend is positief. Sinds 2000 vertoont de creatie van arbeidsplaatsen een duidelijk stijgende lijn: in 15 jaar tijd zijn de buitenlandse investeringen (gerekend in arbeidsplaatsen) verdubbeld.

*“In 15 jaar tijd zijn de
buitenlandse investeringen
verdubbeld”*

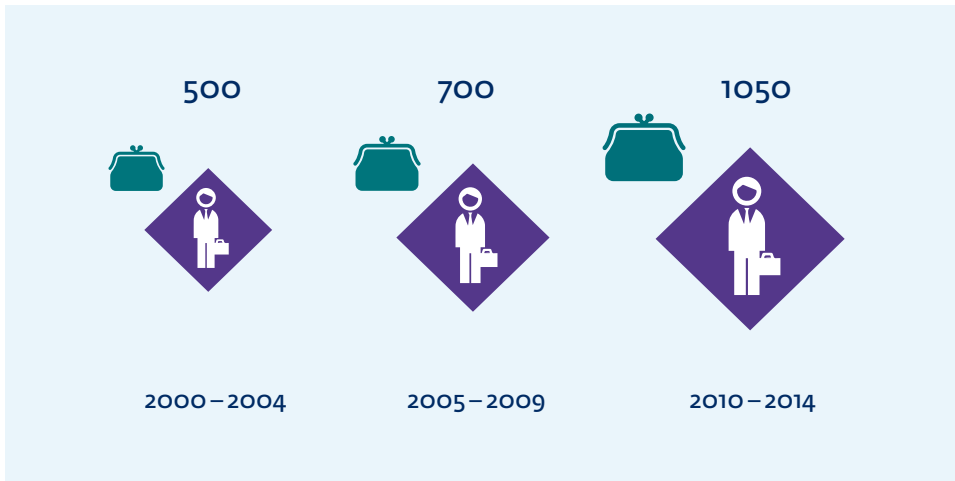
Export-aandeel in afzet

bron: data.ondernemerschap.nl

Buitenlandse investeringen in Zuid-Holland in arbeidsplaatsen per jaar

7 >

Banen en werkloosheid

In 2014 bood de regio werk aan ruim 1.500.000 mensen. Het aantal banen is sinds 2010 gedaald met bijna 5%, twee keer zoveel als het Nederlands gemiddelde. Opvallend is dat de economische groei in 2014 niet heeft geleid tot meer banen. Ten opzichte van 2013 nam het aantal banen met 2% af. De banenkrimp was in Zuid-Holland het grootst van alle provincies.

Bureau Louter heeft in *Toplocaties 2015* de ontwikkeling van het aantal banen sinds 1996 in beeld gebracht. Daaruit blijkt dat langs de snelweg A2 het aantal banen met bijna 6% gegroeid is; evenals de strook steden van Breda tot Zwolle. Zuid-Holland

daarentegen kromp in deze periode met bijna 4%.

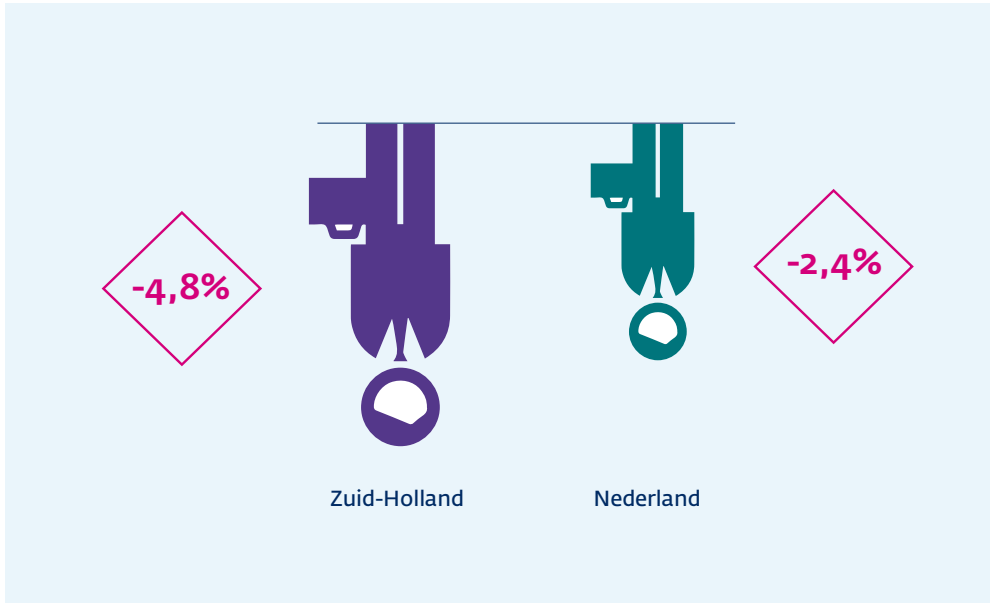
De werkloosheid in Zuid-Holland is opgelopen tot 9,4% in 2014, één procent hoger dan het Nederlands gemiddelde. Sinds 2008 is de werkloosheid meer dan verdubbeld. Wel blijkt uit onderzoek van ING dat de werkloosheid piekte aan het begin van 2014 en daarna stevig is gedaald. In 2015 zal de werkloosheid verder dalen, verwacht ING.

De werkloosheid in Zuid-Holland was tot de kredietcrisis gelijk aan het Nederlands gemiddelde maar is daarna harder gestegen dan in bijvoorbeeld Noord-Holland, Utrecht en Noord-Brabant. Daar is de werkloosheid gelijk of lager dan het Nederlands gemiddelde.

*“ING verwacht verdere daling
van de werkloosheid in 2015”*

Groei banen 2010 – 2014

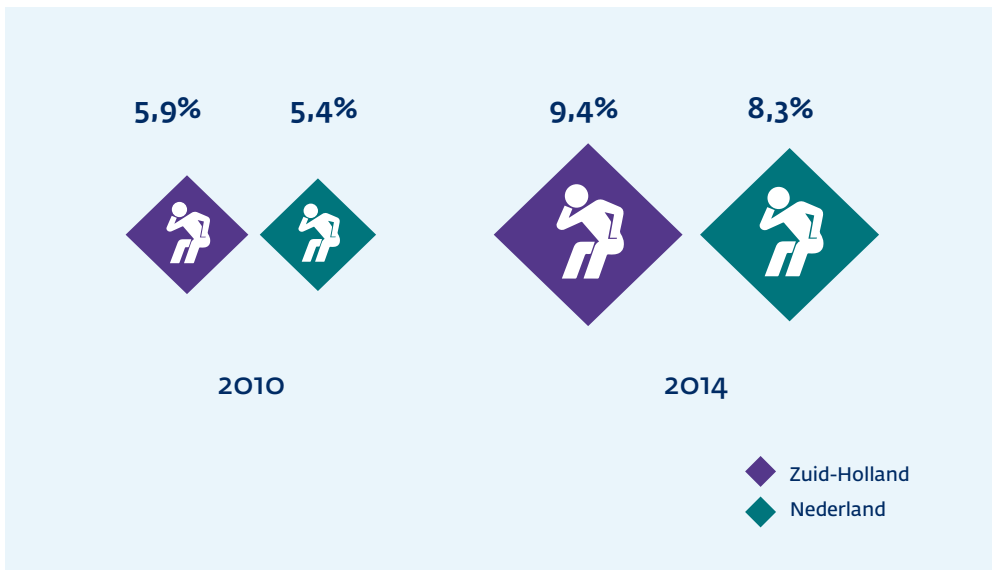
bron: LISA

9 >

Werkloosheid

bron: CBS

Innovatie

“Zuid-Holland regio met meeste R&D”

Nederland presteert over het algemeen goed op internationale ranglijsten (8e plek op Global Competitiveness Index 2015, 5e plek op European Innovation Scoreboard 2015). Daarnaast staat Nederland binnen Europa, samen met Zweden en Denemarken, bovenaan als het gaat om aantrekkelijke en excellente onderzoekstelsels. Wel loopt Nederland achter als het gaat om de investeringen in R&D door het bedrijfsleven. Verder scoort Nederland met een vierde plaats wereldwijd opvallend goed als ‘tech-ready’ country’: Nederland weet de voordelen van digitale innovaties goed te benutten.

Binnen Nederland is Zuid-Holland de regio waar het meeste aan onderzoek en ontwikkeling wordt uitgegeven, bijna 2,8 mld euro in 2012. Deze sterke positie dankt de regio aan de publieke kennisinstellingen. De publieke kennisbasis is uitmuntend: in de *Times Higher Education World University Rankings* scoren de Technische

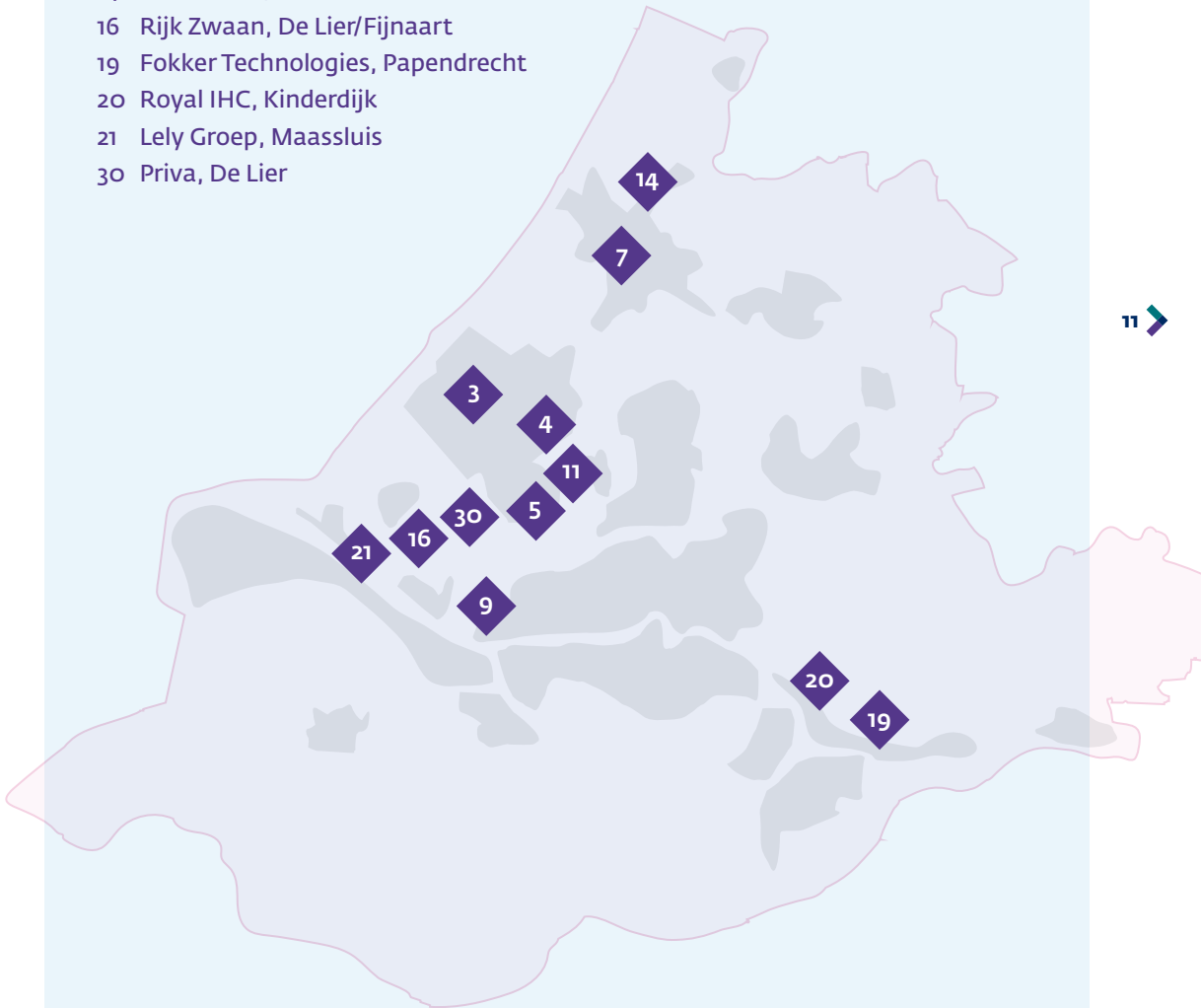
Universiteit Delft, de Universiteit Leiden en de Erasmus Universiteit als de beste van Nederland. De R&D uitgaven van bedrijven blijven echter achter bij de nationale en internationale normen.

Al met al blijft Zuid-Holland een ‘Innovation follower’, zo luidt de conclusie in het *Regional European Innovation Scoreboard 2014* van de Europese Commissie.

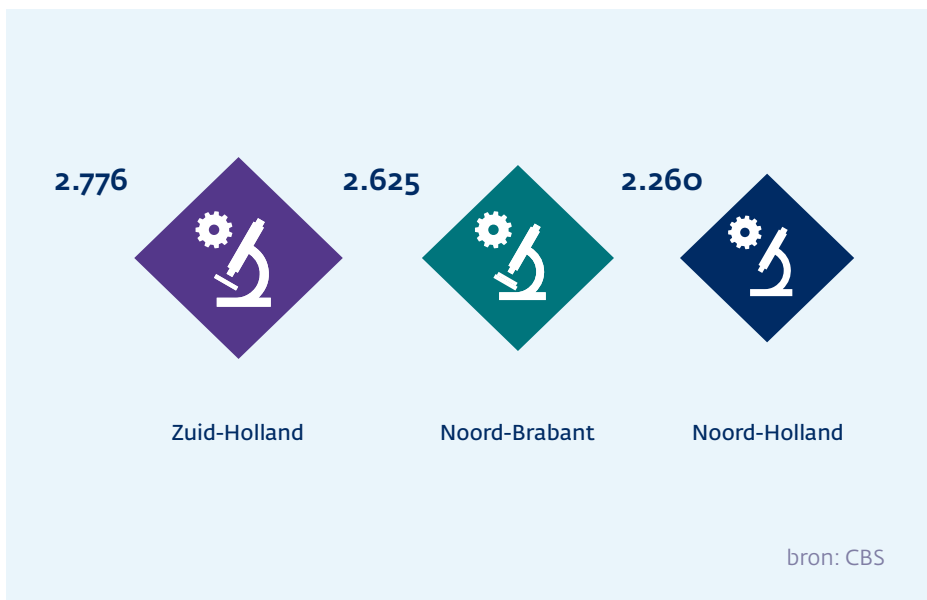
Een oorzaak hiervan is dat Zuid-Holland relatief weinig innovatieve bedrijven heeft. De aanwezige kennis wordt ook nog te weinig toegepast in nieuwe producten: de gemiddelde omzet uit innovatie ligt onder het Nederlands gemiddelde. De innovatieve bedrijven die de regio als thuisbasis hebben, werken wel bovengemiddeld goed samen. Veel van deze bedrijven zijn internationaal toonaangevend en zeer R&D intensief. Het grote aantal Zuid-Hollandse bedrijven in de *Technisch Weekblad index 2015* illustreert dat.

Top 30 bedrijfs R&D 2014

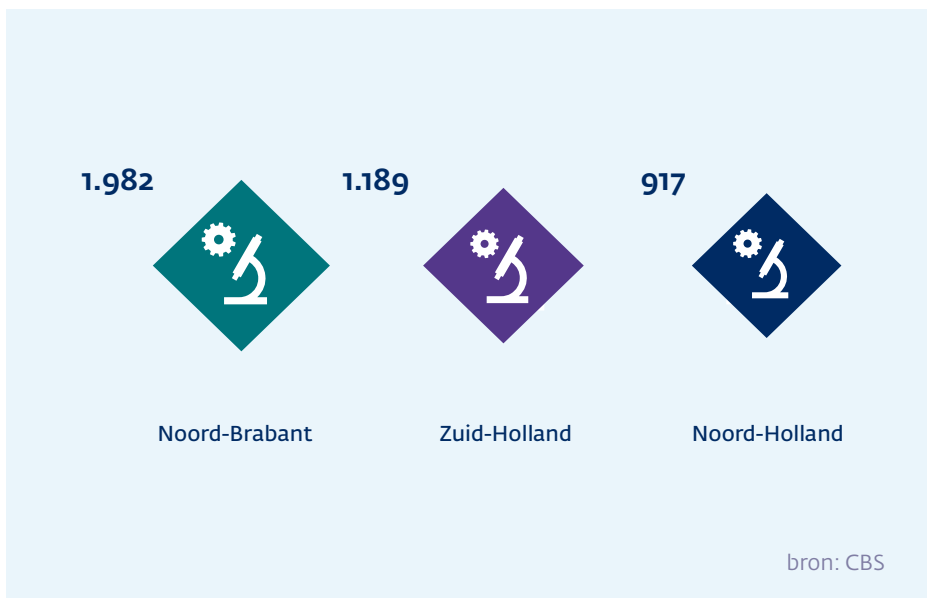
- 1 ASML, Veldhoven
- 2 Philips, Eindhoven
- 3 KPN, Den Haag
- 4 Shell, Amsterdam/Rijswijk
- 5 Royal DSM, Geleen/Delft e.a.
- 7 Crucell, Leiden
- 9 Unilever, Vlaardingen
- 11 Thales Nederland, Delft/Hengelo e.a.
- 14 AkzoNobel, Sassenheim/Deventer
- 16 Rijk Zwaan, De Lier/Fijnaart
- 19 Fokker Technologies, Papendrecht
- 20 Royal IHC, Kinderdijk
- 21 Lely Groep, Maassluis
- 30 Priva, De Lier

Top drie provincies uitgaven R&D eigen personeel 2012 in mln euro

Top drie provincies private uitgaven R&D in mln euro's

Innovatiesamenwerking door innovatieve bedrijven in 2010

Zuid-Holland

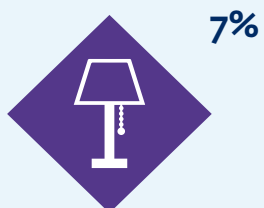

Nederland

bron: CBS/CIS

Omzet uit innovatie in 2010

13 >

Zuid-Holland

Nederland

bron: CBS/CIS

Starters en groeiers

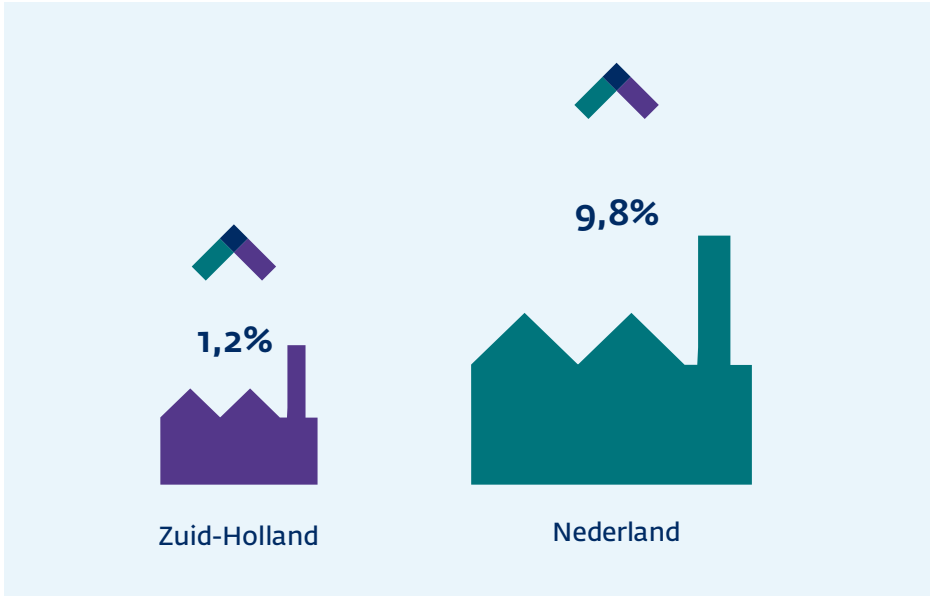
Positief is dat Zuid-Holland veel starters kent; ING heeft becijferd dat het aantal starters in 2014 (t/m derde kwartaal) per saldo met 1% is gegroeid. Dit steekt gunstig af tegen het landelijk gemiddelde. Cijfers over de netto groei van het aantal vestigingen laten zien dat de afgelopen vijf jaar de oprichtingen maar net voldoende zijn om de opheffingen te compenseren. Te weinig oprichtingen verklaart voor een deel de grote daling van het aantal banen. Nederland als geheel scoort hier veel beter: het aantal vestigingen nam toe met 10%. Zuid-Holland heeft meer dan 330 snelle groeiers, de meeste van alle provincies. Op elke 100 vestigingen met meer dan 50 banen in Zuid-

Holland zijn er meer dan 7 snelle groeier: het aantal banen binnen deze bedrijven groeide de afgelopen drie jaar met meer dan 60%. In heel Nederland was dit met 7,6 vestigingen iets meer. De Randstad-provincies Noord-Holland, Utrecht en Flevoland scoren bovengemiddeld; Noord-Brabant doet het met 6,9% snelle groeiers net iets minder goed dan Zuid-Holland. Uit onderzoek van de Nederlandse Vereniging van Participatiemaatschappijen blijkt dat in de periode 2006-2010 12% van de venture capital investeringen in Zuid-Holland en Zeeland samen terecht is gekomen. In de periode 2010-2014 is dat percentage gestegen naar 19%.

*“Zuid-Holland telt 330
snelle groeiers”*

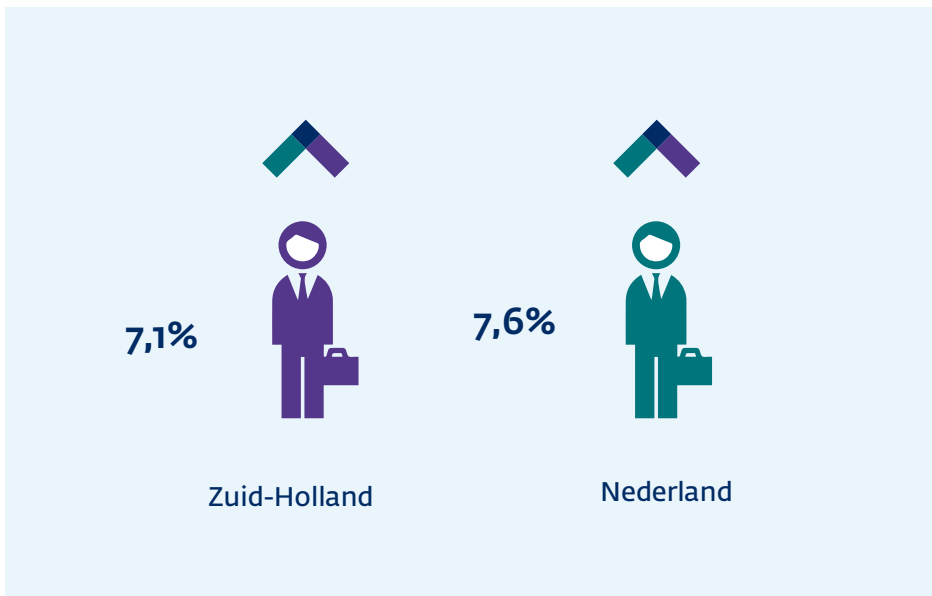
Groei vestigingen 2010 – 2014

bron: LISA

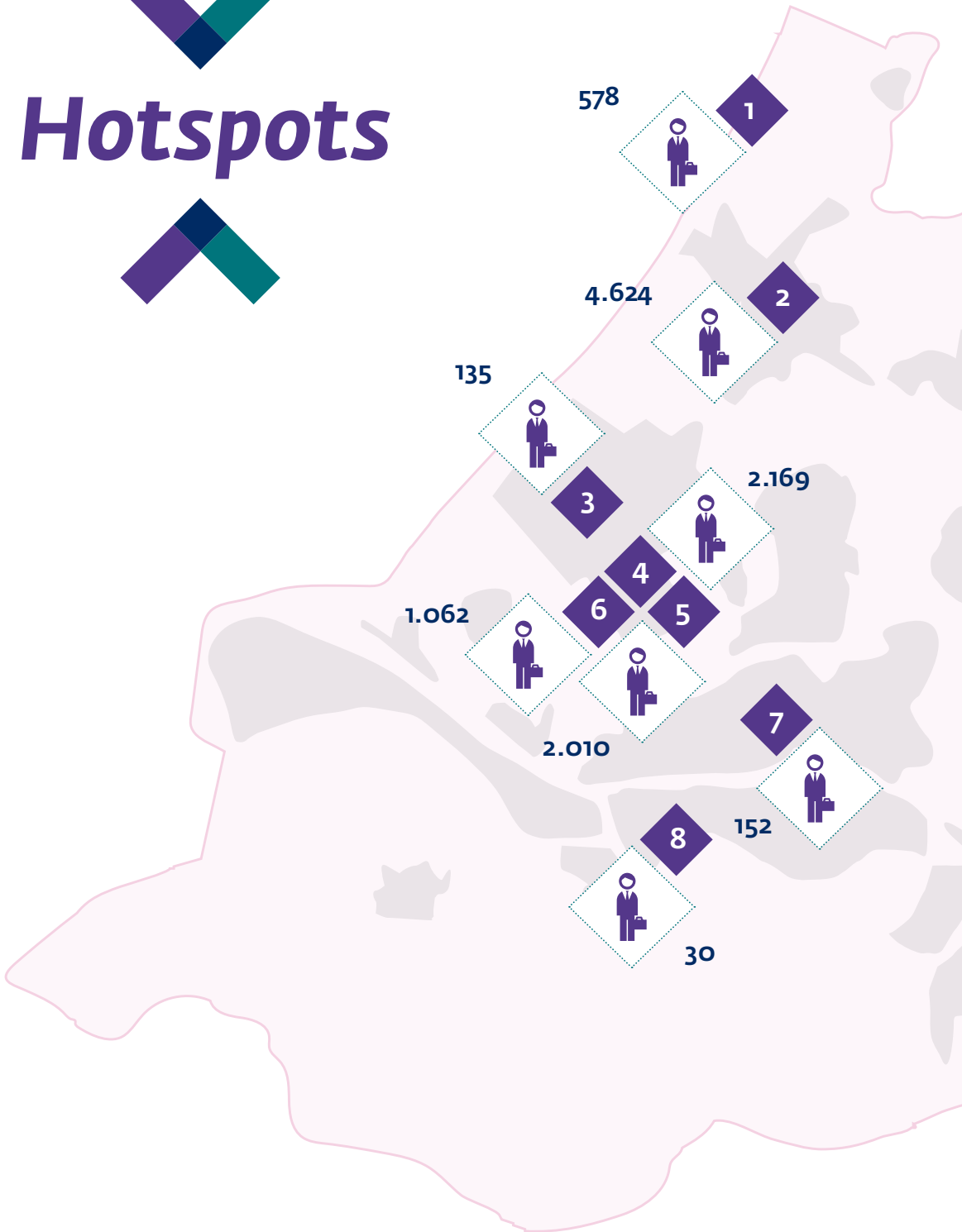
Snelle groeiers met meer dan 50 banen 2014

bron: LISA

Hotspots

Groei van de private banen en vestigingen 2010 - 2014

Hotspot

1. Space Business Park	▲	▲
2. Bio Science Park	▲	▼
3. The Hague Security Delta Campus	▲	▲
4. TU Delft Science Park	▲	▲
5. Delftechpark	▲	▼
6. Biotech Campus Delft	▲	▼
7. Rotterdam Science Tower/ Erasmus MC Incubator	▼	▼
8. RDM Campus	▼	▼

De hotspots in Zuid-Holland zijn belangrijke knooppunten van innovatie en kennisuitwisseling. Ook zijn het banenmotoren: op zes van de acht hotspots is het aantal banen toegenomen over de periode 2010-2014, tegenover daling van de banen in de regio en binnen de meeste topsectoren. Het Bio Science Park Leiden is de sterkste groeier. Het TU Delft Science Park telt de meeste nieuwe startups. Wel valt op dat op andere hotspots er weinig nieuwe bedrijven bijkomen.

Topsectoren

“Zuid-Holland is internationaal knooppunt Smart Industry”

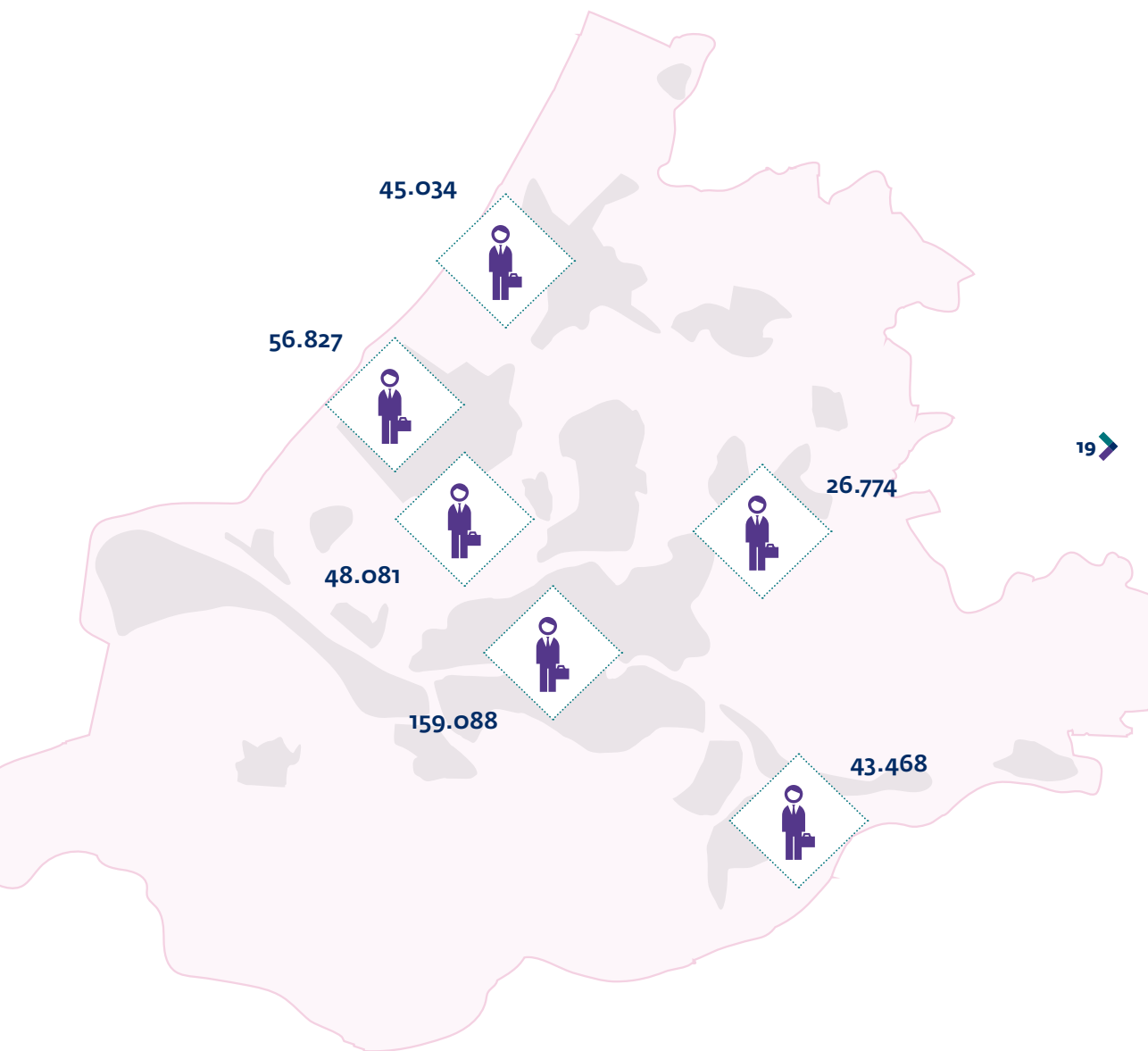
Zuid-Holland is vestigingsprovincie nummer 1 als het om de topsectoren gaat. Zuid-Hollandse bedrijven bieden werk aan bijna 380.000 mensen, 19% van het totaal aantal banen in de topsectoren. Drie sectoren zijn hier zeer sterk geconcentreerd: 33% van de banen in de topsector Water en deltatechnologie, 28% van Energie en 27% van Tuinbouw bevindt zich in Zuid-Holland.

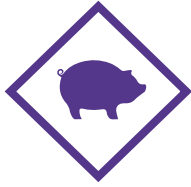
Bedrijven in de topsectoren zitten verspreid over de hele regio. Sterke concentraties bevinden zich rond Rotterdam, maar ook in de andere regio's op de as Leiden-Dordrecht bevinden zich veel banen. Bedrijven en kennisinstellingen excelleren op niches binnen de topsectoren. Binnen de topsectoren Life Sciences en Energie vertaalt zich dat ook in groei van het aantal banen. Andere topsectoren groeien niet over de periode

2010 – 2014 of krimpen. Ook het aantal vestigingen groeit niet, behalve binnen de topsector High Tech Systemen en Materialen.

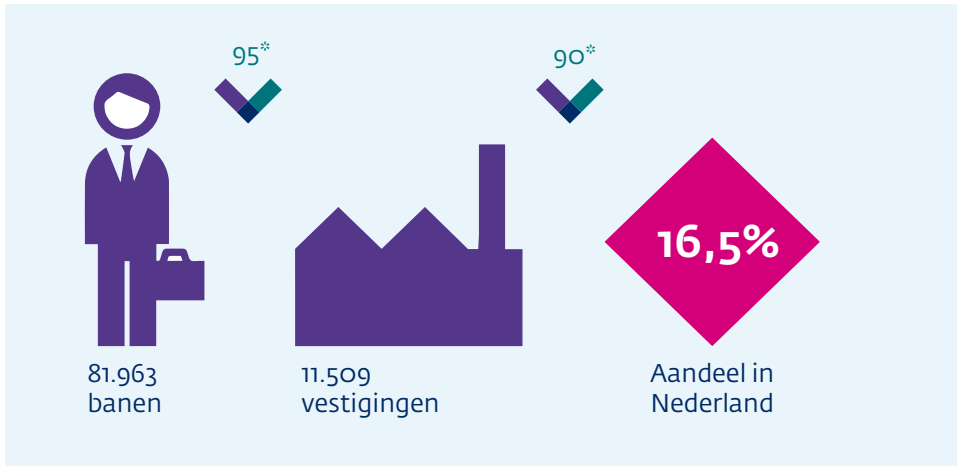
De grootste topsector is High Tech Systemen en Materialen. De bijna 92.000 werknemers en 8900 bedrijven in deze sector vormen een belangrijke pijler onder de concurrentiekracht van de andere topsectoren. Bedrijven in High Tech Systemen en Materialen zijn nauw verbonden met deze sectoren via crossovers op het vlak van Life Sciences & Health, Cleantech, Maritiem, Safety & Security en Horticulture. Gezamenlijk maken deze crossovers van de regio een internationaal knooppunt van Smart Industry. Belangrijk daarbij zijn samenwerkingsverbanden als, bijvoorbeeld, Medical Delta, Holland Instrumentation, The Hague Security Delta, Be-Basic en Maritieme Delta.

Totaal aantal banen in de topsectoren 2014 (Zuid-Holland totaal 379.272)

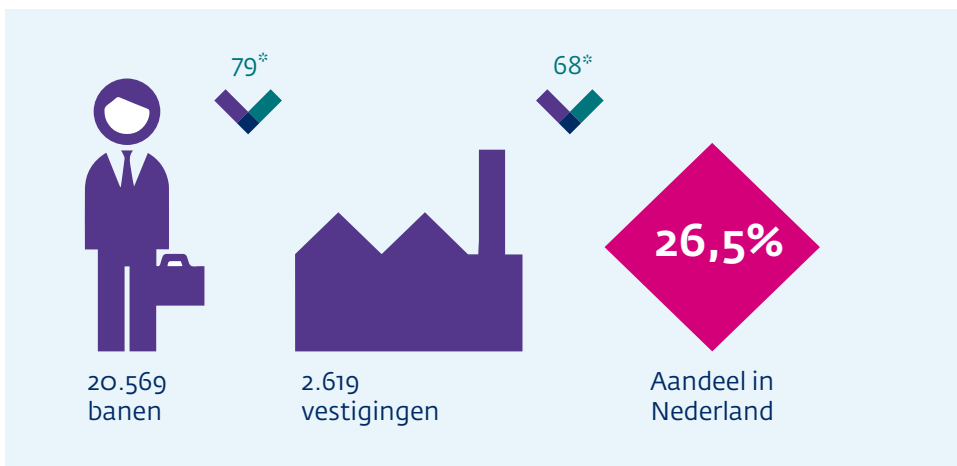
Agroflood

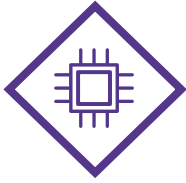
*ontwikkeling 2010 – 2014 (2010 = 100)

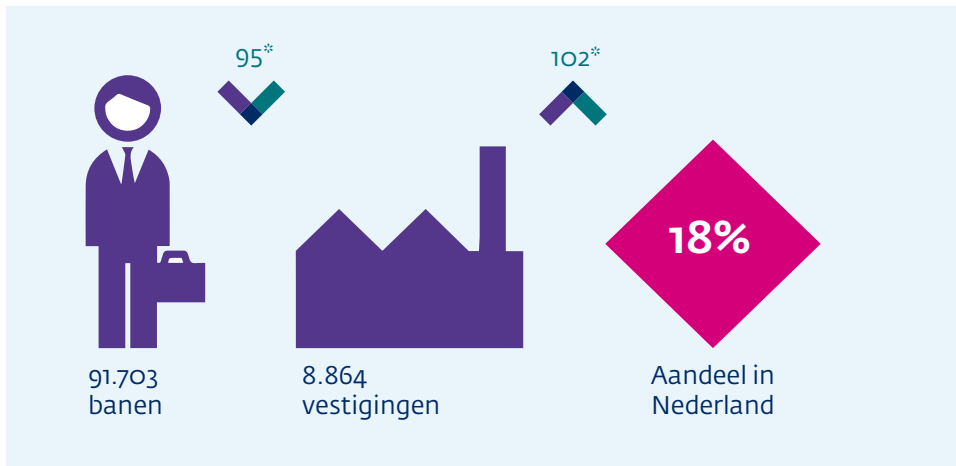
Tuinbouw

*ontwikkeling 2010 – 2014 (2010 = 100)

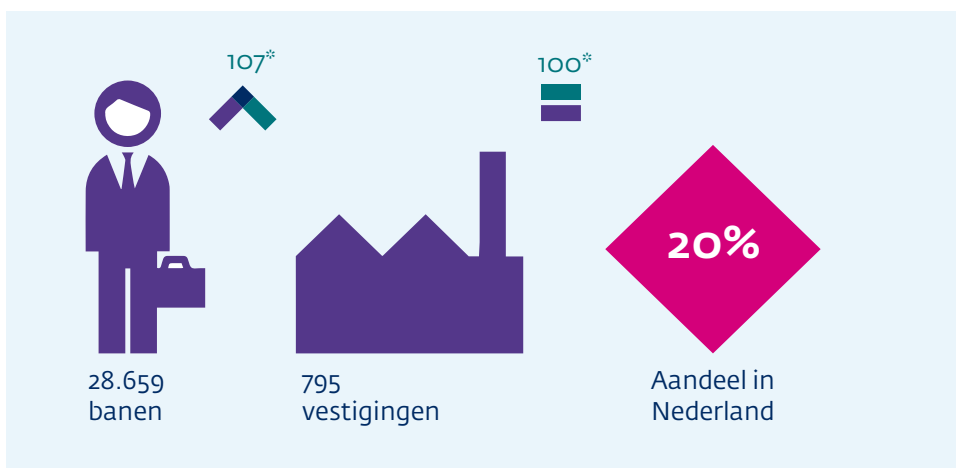
High Tech Systemen & Materialen

*ontwikkeling 2010 – 2014 (2010 = 100)

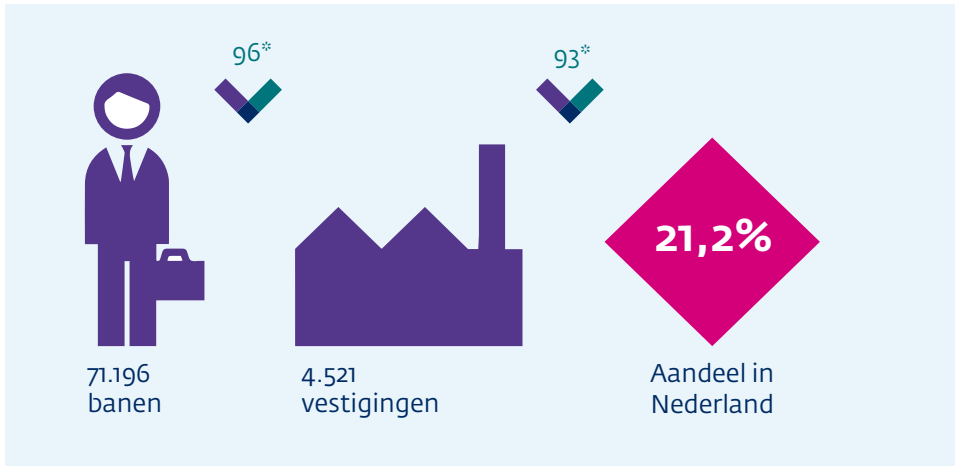
Life Sciences

*ontwikkeling 2010 – 2014 (2010 = 100)

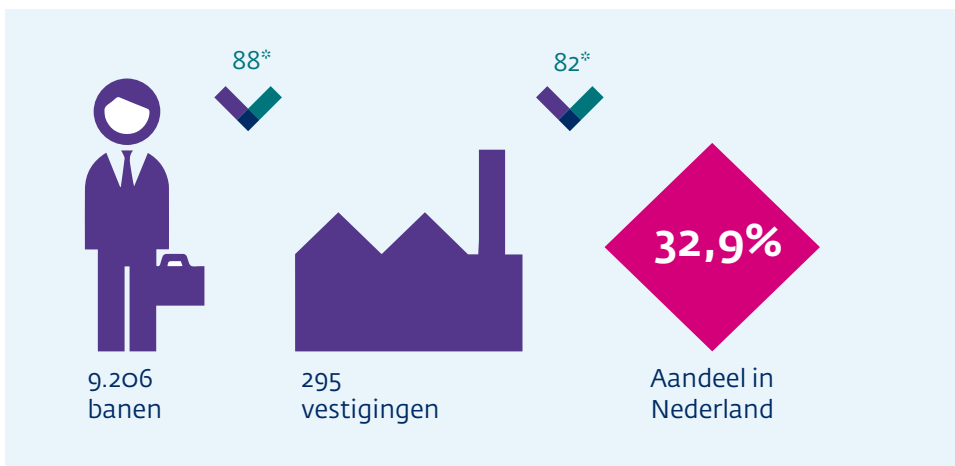
Logistiek

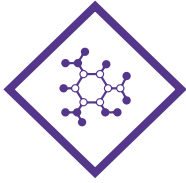
*ontwikkeling 2010 – 2014 (2010 = 100)

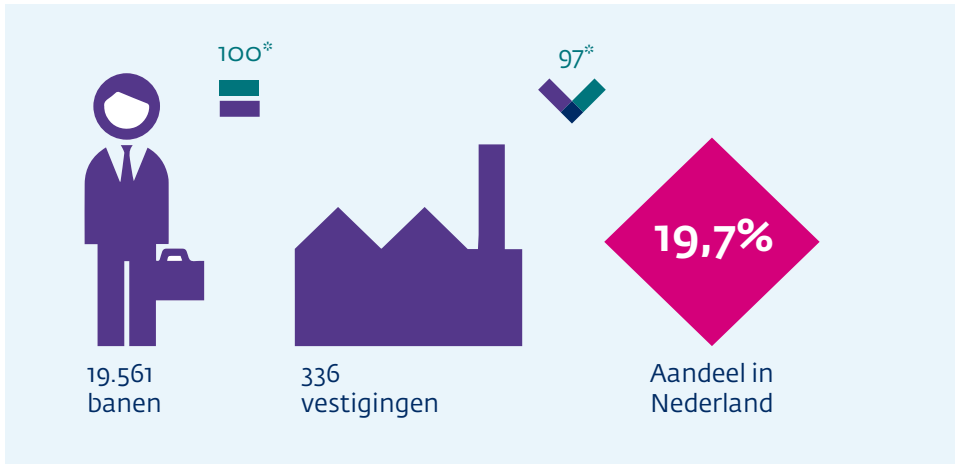
Water

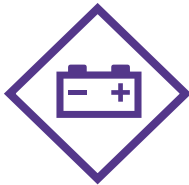
*ontwikkeling 2010 – 2014 (2010 = 100)

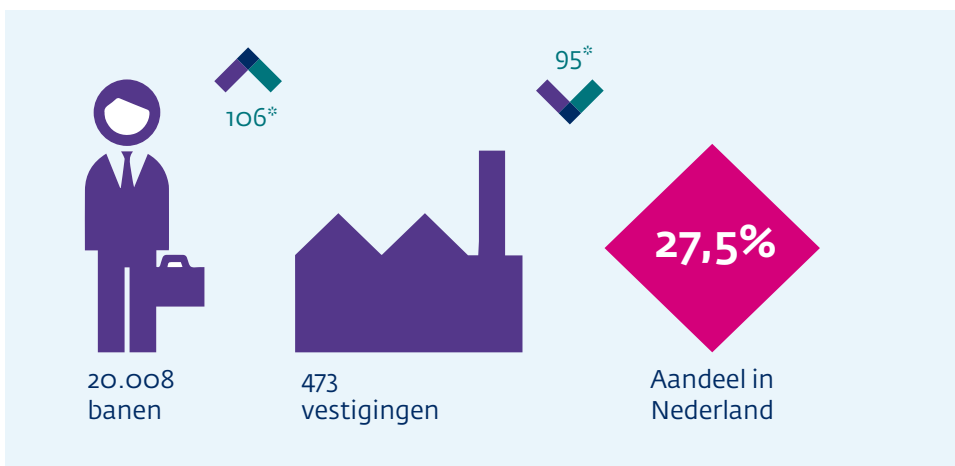
Chemie

*ontwikkeling 2010 – 2014 (2010 = 100)

Energie

*ontwikkeling 2010 – 2014 (2010 = 100)

Technisch onderwijs

Vakmanschap en talent staan aan de basis van de economische ontwikkeling van Zuid-Holland. Het opleiden, aantrekken en behouden van voldoende gekwalificeerde arbeidskrachten op alle niveaus met competenties die aansluiten op de sterke sectoren is van groot belang voor de concurrentiekracht van de regio.

In 2013 startten ruim 6500 jongeren een technische mbo opleiding. Sinds 2012 stijgt de instroom weer, een trendbreuk ten opzichte van de jaren daarvoor. Toen daalde de instroom. De regio wijkt hier ook af van de nationale trend. Sinds 2010 daalt de totale Nederlandse instroom.

In het hbo begonnen in 2013 bijna 4300 techniekstudenten. Sinds 2007 is de instroom met meer dan 25% gestegen. Deze groei is bovengemiddeld. De totale Nederlandse hbo instroom in techniek nam in deze periode toe met 20%.

In 2013 kregen 2270 mbo techniekstudenten

hun diploma. Sinds het cursusjaar 09/10 daalde het aantal gediplomeerden. Ook het aantal hbo techniek diploma's daalde naar 2020. Zowel op mbo als hbo waren de regionale ontwikkelingen vergelijkbaar met de nationale trend. De ontwikkeling van de instroom geeft hoop op herstel voor het aantal gediplomeerden techniek op mbo- en hbo-niveau. Voorlopig blijft het voor technische bedrijven echter een uitdaging om goed opgeleide vakmensen te vinden. Er is vooral veel vraag naar technische vakmensen met ict competenties. Uit onderzoek van SEO (2013) blijkt dat er in Nederland genoeg technici afstuderen om de vacatures te kunnen invullen. Slechts 44 procent van de technisch afgestudeerden gaat echter werken in een technisch beroep in een technische sector. 38% vindt een niet-technische baan in een niet-technische sector.

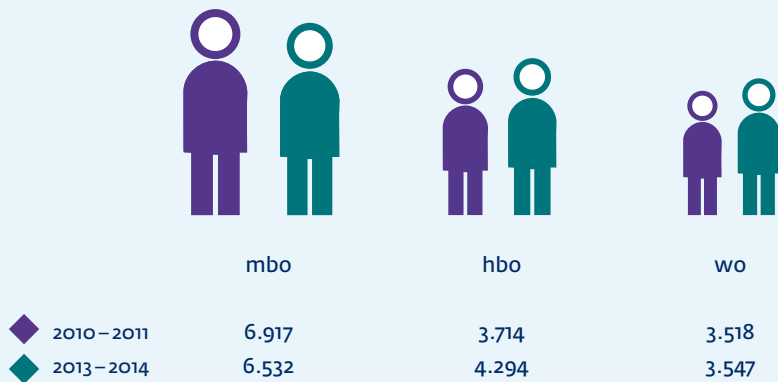
De regio telt veel internationals die wonen en werken in de regio. Het PBL onderzoek *Buitenlandse*

kennisswerkers in Nederland (2014) constateert dat in de regio's Leiden, Den Haag, Rotterdam en Dordrecht in totaal ca. 15.000 internationale kenniswerkers wonen en 18.000 werken. Binnen Nederland wonen alleen in de regio Amsterdam meer internationale kenniswerkers, 21.000. Samen zijn de twee regio's goed voor 40% van de banen

voor internationale kenniswerkers; 6 van de 10 internationale kenniswerkers wonen in de regio Amsterdam of Zuid-Holland. Uit *De veranderende geografie van Nederland (2015)* blijkt dat zowel internationale kenniswerkers als hoogopgeleide jongeren de Randstad zien als één woon- en arbeidsmarktregio.

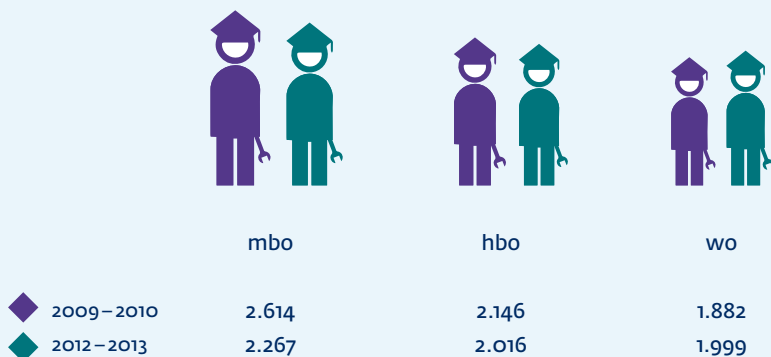
Instroom technisch onderwijs in Zuid-Holland

bron: Platform Beta Techniek

Gediplomeerden technisch onderwijs in Zuid-Holland

bron: Platform Beta Techniek

Mobiliteit

De filedruk in de grote steden in Zuid-Holland is lager dan in veel concurrerende Europese regio's. Binnen Europa is Den Haag nummer 64 en Rotterdam 85 op de *TomTom traffic index* (2015). Steden als Londen (no. 10), Parijs (14), Brussel (18) en Antwerpen (35) hebben een veel hogere filedruk. De filedruk is wel hoog vergeleken met andere Nederlandse steden. De bereikbaarheid van de regio per auto zal de komende jaren verbeteren door de aanleg A4 tussen Delft en Rotterdam, de Blankenburgtunnel, de aanpassing van de A15 bij Rotterdam, de A4 bij Den Haag inclusief toegangswegen zoals de Rotterdamsebaan en de Rijnlandroute die de A4 en A44 gaat verbinden.

De regio heeft hoogwaardige regionale netwerken voor personenverkeer en openbaar vervoer. De ruggengraat van het openbaar vervoer is de treinverbinding Leiden-Den Haag-Delft-Rotterdam-Dordrecht. Uit de *Monitor Stedenbaan* (2015) blijkt dat deze verbinding per dag ca 300.000 in- en uitstappers kent. De metro kent in de Rotterdamse regio inclusief de E-lijn naar Den Haag gemiddeld per dag ca 400.000 in- en uitstappers (peiljaar 2013).

Voor internationaal treinverkeer is Rotterdam CS het belangrijkste knooppunt. De regio heeft rechtstreekse verbindingen met Schiphol als intercontinentale luchthaven, Brussel en Parijs. Naast Schiphol is Rotterdam the Hague Airport belangrijk voor zakelijk vliegverkeer. In 2014 maakten bijna 1,7 mln passagiers gebruik van de luchthaven, 100.000 meer dan een jaar eerder.

“Filedruk regio laag in Europees perspectief”

De haven en greenports zijn ook sterk afhankelijk van bereikbaarheid. Met de Betuweroute is een belangrijke spoorverbinding aanwezig. De spooruitbreiding over de Duitse grens met een derde spoor naar Oberhausen gaat meer ruimte scheppen voor groei van het spoorvervoer. Voor versproducten is het spoor echter nog maar beperkt een alternatief voor de vrachtauto. De gekoelde container (reefer) kan hier wellicht verandering in brengen. Vervoer over water neemt aan belang toe, maar ook daar zullen verbeteringen moeten plaatsvinden. Toename van vervoer over spoor en water zal een gunstig effect hebben op de filedruk als het vervoer over de weg vervangt.

Gemiddelde extra reistijd in de spits

1	Den Haag	22%
2	Groningen	22%
3	Amsterdam	19%
4	Rotterdam	19%
5	Nijmegen	18%

bron: TomTom traffic index

Economische Programmaraad Zuidvleugel

WTC The Hague, Toren E, 3e verdieping

Prinses Margrietplantsoen 32

2595 BR DEN HAAG

www.epzuidvleugel.nl